

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Siyer Yayınları: 443

Siyer Akademi: 34

Eser Adı

Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Nâiblik

Yazar

Arş. Gör. Mehmet Emin Demir

Yayın Yönetmeni

Muhammed Ali Alioğlu

Editör

Arş. Gör. Yusuf Büyükyılmaz

İç Tasarım

Mevlüt Sami Ertem

Kapak

Muhammed Onur Özçelikçi

Baskı

PLT Kağıt Matbaa Ajans Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

İstasyon Mah. 1440 Sok. No:11-C/68

Küçükçekmece / İstanbul | Tel.: 0552 339 51 34

Sertifika No: 73787

1. Baskı: **Ekim 2024**

ISBN: **978-625-94143-6-2**

Nişancı Mah. Zekai Dede Sok. No:22 Eyüpsultan/İstanbul

Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • **Wp Hattı:** (0546) 544 76 96

Sertifika No: 75458

www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde

NÂİBLİK

Mehmet Emin DEMİR

■ Mehmet Emin Demir

1995 yılında Konya'da doğdu. Eğitim hayatına Argıthanı Cumhuriyet İlköğretim Okulunda başladı daha sonra ilköğretimi Şükriye Onsun İlköğretim Okulunda bitirdi. Liseyi ise Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 2013 yılında başladığı lisans eğitimini 2018 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde nihayete erdirdi. 2018 yılında Marmara Üniversitesinde yüksek lisans eğitimine başladı ve 2021 yılında "Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Nâiblik" adlı tezi-ni tamamlamasının ardından mezun oldu. Aynı yıl Necmettin Erbakan Üniversitesinde doktora programına başladı. 2019 yılında araştırma görevlisi olarak atandığı Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesindeki görevine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	9
--------------	---

Giriş

Kavramsal Çerçeve	11
Konu ve Amaç.....	12
Yöntem ve Kaynaklar	14
1. Genel Tarih Eserleri	15
2. Fütûhât Eserleri	16
3. Biyografi Eserleri	16
4. Araştırmalar	16

Birinci Bölüm

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE NÂİBLİK İLE İLGİLİ TEMEL HUSUSLAR

1. Nâibliğin Çeşitleri.....	21
1.1. Halife Nâibliği.....	22
1.2. Vali Nâibliği.....	25
1.3. Komutan Nâibliği	29
2. Nâiblerde Bulunması Gereken Özellikler.....	32
2.1. Müslüman Olmak	32
2.2. Güvenilir ve Ehliyet Sahibi Olmak	33
2.3. Erkek Olmak.....	35
2.4. Denklik	36
2.5. Ahlâkî Özelliklere Sahip Olmak.....	38
2.6. Devlette Görevinin Bulunması	40
3. Nâiblerin Görev ve Sorumlulukları.....	41
3.1. Halife Nâibleri	41
3.2. Vali Nâibleri	42
3.3. Komutan Nâibleri	45
4. Nâiblerin Atanması ve Seçiminde Etkili Olan Unsurlar	46
4.1. Atanmaları.....	46

4.2. Seçiminlerinde Etkili Olan Unsurlar.....	47
4.2.1. Tecrübe.....	47
4.2.2. İlim/Kur'ân Bilgisi	48
4.2.3. Sahâbî Olmak.....	49
4.2.4. Akrabalık.....	50
5. Nâiblerin Denetlenmesi.....	52
6. Valilerin, Nâibleri Konusunda Denetlenmesi	53
7. Nâiblerin Maaşları	55

İkinci Bölüm

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE TAYİN EDİLEN NÂİBLER

1. Halife Nâibleri.....	59
1.1. Hz. Ebû Bekir.....	59
1.1.1. Üsâme b. Zeyd.....	59
1.1.2. Hz. Ömer.....	62
1.1.3. Hz. Osman/Katâde b. Nu'man/ İbn Ümmü Mektûm	63
1.2. Hz. Ömer.....	64
1.2.1. Hz. Ali	64
1.2.1.1. Kâdisiye Savaşı Sırasında Nâibliği	65
1.2.1.2. Hz. Ömer'in Kudüs'e Gidişi Esnasında Nâibliği.....	66
1.2.1.3. Hz. Ömer'in Suriye Bölgesine Gittiği Sırada Nâibliği.....	67
1.2.2. Zeyd b. Sâbit.....	68
1.3. Hz. Osman.....	70
1.3.1. Zeyd b. Sâbit.....	70
1.3.2. Birer Defa Nâiblik Yapanlar	71
1.4. Hz. Ali	71
1.4.1. Kusem b. Abbas.....	71
1.4.2. Temmâm b. Abbas/Sehl b. Huneyf.....	72
1.4.3. Ebû Mes'ûd el-Bedrî.....	73
1.4.4. Ca'de b. Hübeyre	75
1.5. Hz. Hasan.....	76
1.5.1. Muğîre b. Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib	76
2. Vali Nâibleri	76
2.1. Mekke.....	76
2.1.1. Mücezziz b. Hârise el-Müdlîcî.....	76
2.1.2. Abdurrahman b. Ebzâ	76

2.2. Basra	77
2.2.1. Mûcâşî b. Mes'ûd	77
2.2.2. Muğîre b. Şu'be	78
2.2.3. Ebû Sebre b. Ebû Ruhm	78
2.2.4. İmran b. Husayn	79
2.2.5. Ziyâd b. Ebîh	80
2.2.6. Ebû'l-Esved ed-Düelî/Râşid el-Cedîdî	80
2.2.7. Abdullah b. Âmir	80
2.2.8. Ziyâd b. Ebîh/Ebû'l-Esved ed-Düelî	81
2.2.9. Ziyâd b. Ebîh	81
2.3. Mısır	83
2.3.1. Mûcâhid b. Cebr	83
2.3.2. Abdullah b. Amr b. Âs	83
2.3.3. Abdullah b. Sa'd	83
2.3.4. Sâib b. Hişâm el-Âmirî/Ukbe b. Âmir el-Cühenî	84
2.3.5. Hammâm b. Âmir	84
2.3.6. Hakem b. Salt	84
2.3.7. Hârîce b. Huzâfe	85
2.4. Kûfe	85
2.4.1. Hâlid b. Urfuta	85
2.4.2. Abdullah b. Abdullah b. İtbân	86
2.4.3. Ziyâd b. Hanzale	86
2.4.4. Amr b. Hureys	86
2.5. Şam	87
2.5.1. Muâviye b. Ebû Süfyân	87
2.5.2. Fedâle b. Ubeyd	88
2.5.3. Dahhâk b. Kays	88
2.6. Yemen Bölgesi	88
2.6.1. Tureyfe b. Hâciz	88
2.6.2. Ziyâd b. Lebîd	89
2.7. Diğer Bölgelerdeki Nâibler	90
2.7.1. Kays b. Heysem /Ahnef b. Kays	90
2.7.2. Muhtar b. Ebû Ubeyd	91
2.7.3. Abdullah b. Abdülmeddân	91
3. Komutan Nâibleri	92
3.1. Ridde Savaşlarındaki Nâibler	92
3.1.1. İkrime b. Ebû Cehil	92
3.1.2. Semüre b. Amr	93

3.2. Irak, İran ve Mâverâünnehir Cephesindeki Nâibler.....	93
3.2.1. Kutbe b. Katâde.....	93
3.2.2. Şüreyh b. Âmir/Süveyd b. Kutbe.....	93
3.2.3. Hâlid b. Velîd.....	94
3.2.4. İyâz b. Ganm.....	94
3.2.5. Zibrikân b. Bedr ve Ka'ka' b. Amr.....	95
3.2.6. Uveymir b. Kâhil el-Eslemî.....	95
3.2.7. İyâz b. Ganm.....	96
3.2.8. Müsennâ b. Hârîse.....	96
3.2.9. Beşîr b. el-Hasâsiyye.....	97
3.2.10. Furât b. Hayyân.....	99
3.2.11. Âsım b. Amr.....	99
3.2.12. Amr b. Ebû Sûlmâ.....	100
3.2.13. Hanzala b. Zeyd.....	100
3.2.14. Hâlid b. Urfuta.....	100
3.2.15. Hâşim b. Utbe.....	101
3.2.16. Abdurrahman b. Rebîa.....	102
3.2.17. Yezîd b. Kays.....	102
3.2.18. Sahhar b. Fulan el-Abdî.....	103
3.2.19. Hâtîm b. Nu'mân el-Bâhilî.....	103
3.2.20. Muğîre b. Ebû'l-Âs.....	103
3.2.21. Rebî' b. Amr.....	103
3.2.22. Umeyr b. Ahmer.....	103
3.2.23. Üseyd b. Müşemmes.....	104
3.3. Suriye Cephesindeki Nâibler.....	104
3.3.1. Beşîr b. Ka'b b. Übey el-Himyerî.....	104
3.3.2. Ubâde b. Sâmî.....	104
3.3.3. Yezîd b. Ebû Süfyân.....	105
3.3.4. Saîd b. Zeyd.....	105
3.3.5. İyâz b. Ganm.....	105
3.3.6. Ebû'l-A'ver es-Sülemî.....	106
Sonuç.....	107
Kaynakça.....	111
Ekler.....	119
Dizin.....	125

ÖN SÖZ

Tarih boyunca devlet kademelerindeki üst düzey yöneticiler belirli ihtiyaçlar doğrultusunda görevlerini nâib veya vekil olarak adlandırılan kimselere geçici olarak bırakmışlardır. Devlet başkanının veya diğer üst düzey devlet görevlilerin yerine bıraktığı kişiler, bu görevliler onlar dönünceye kadar kendilerine belirlenen yetki çerçevesinde ifa etmişlerdir. Elbette bu atanan nâib ya da vekiller farklı özelliklerine binaen atanıyordu. Söz gelimi kimi yönetici ailesi ya da ailesine yakın kişilerden kimileri de liyakati esas tutarak bu işe uygun kimseleri kendi yerlerine bırakıyorlardı. Biz de bu çalışmamızda İslâm tarihinin en önemli dönemlerinden biri olan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde nâiblik kurumunu ve görev alan nâibleri incelemeye çalıştık.

Nâiblik Hulefâ-yi Râşidîn döneminde kendiliğinden ortaya çıkmış bir kurum olmayıp bu makamın bir geçmişi vardır ve bu görevin başlangıcı Hz. Peygamber'e (sas) kadar götürülür. Hz. Peygamber kendi döneminde, savaş veya başka sebeplerden dolayı yerine bazı sahâbileri vekil olarak bırakmıştır. Bu görevin farkında olan Hulefâ-yi Râşidîn'in de çeşitli sebeplerle nâib bıraktıkları anlaşılmaktadır. Hatta sadece halifeler değil, o dönemde valilik ya da komutanlık yapan diğer önemli devlet görevlileri de yerlerinden ayrılırken vekil atamışlardır, bu şekilde atanan vekillerin sayısı halife vekillerine göre oldukça fazladır. Nâib birçok noktada yöneticilerin iş yükünü hafiflettiğinden yöneticilerin müracaat ettiği bir uygulama olarak varlığını korumuş ve sonraki İslam devletlerinde nâiblik vazifesi halife, vali veya komutan ile sınırlı kalmayıp kadı, müderris ve bazen imamlarda şeklinde tabana yayılmıştır. Dolayısıyla süreklilik arz eden bu görevin öncesi ve sonrası olduğunu bilmekle beraber dört halife dönemindeki şeklinin bir araştırma konusu yapılması gerektiği aşikardır.

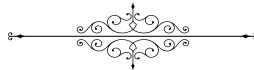
Biz bu çalışmamızda Hz. Peygamber döneminde görülen nâiblik kurumunun Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de devam ettiğini, İslâm devletinin gelişmesiyle beraber bu kurumun da geliştiğini ve giderek büyük önem arz ettiğini ortaya koymayı, ayrıca bu konuma getirilen şahısların kişisel özelliklerini ve devlet başkanıyla ilişkisini de açıklamayı hedefledik.

Çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun amacı, kapsamı, yöntemi ve yararlanılan kaynaklar belirtilmiş, birinci bölümde nâiblik ve nâibler hakkında çeşitleri, nâiblerde bulunması gereken özellikler, nâiblerin görev ve sorumlulukları, seçimlerinde etkili olan unsurlar ve tayinleri, denetlenmeleri ve maaşları; ikinci bölümde ise Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halife, vali ve komutanlar tarafından nâib bırakılan isimler ve olaylar ele alınmıştır. Bu dönemdeki nâiblik ile ilgili rivayetlerin azlığı rivayetlerin tekrarına yol açmıştır. Çalışmamızın sonuna nâiblerin listesi ilave edilmiştir.

İslâm tarihinde nâiblik konusu; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi “Nâib” maddesi, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemleri hariç daha önceden çalışma yapılmış bir konu değildir. Bu çalışmanın, nâiblik hususunun sonraki devirlerdeki varlığı, nâiblerin çeşitlenmesi vb. konularda çalışmalar yapılmasına yol açması beklenmektedir.

Son olarak konusunun belirlenmesinden tamamlanıncaya kadar geçen süreçte yönlendirme, tashih ve değerlendirmeleriyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Casim Avcı'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım sırasında çeşitli yönlendirmeleri ve değerli fikirleriyle katkıda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Mithat Eser'e ve Doç Dr. Hakan Temir'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Emin Demir
Konya 2023

GİRİŞ

Kavramsal Çerçeve

Nâib, sözlükte “birini temsil etmek, birine vekâlet etmek” anlamına gelen nevb (niyâbet) masdarından türeyen bir kelimedir. Terim olarak “Bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse” demektir.^[1] İlk dönem kaynaklarımızda nâib ve nâiblik için kullanılan ifadeler خ-ل-ف fiilinden ve bu fiilden türetilen kelimelerden oluşmaktadır. Buna göre nâibin karşılığı olarak خليفة kelimesi (çoğulu hulefâ), nâib bırakmak için ise استخلف ve خلف fiilleri kullanılmıştır.^[2] Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Musa’nın, Hz. Harun’u vekil bırakması خلف fiiliyle ifade edilmektedir.^[3] Bu fiiller konumuzu ilgilendiren anlamıyla “birisini yerine bırakmak”, halife kelimesi ise “birinin yerine bırakılan kişi” manasına gelmektedir.^[4] Râğıb el-İsfahânî “hilâfet” kelimesini “başkası adına onun görevini üstlenmeyi ifade eder, bu ya yerine görev yapılan kişinin orada bulunmamasından, vefat etmesinden ya da görevini yerine getirme noktasındaki acziyetinden yahut da yerine bırakılanın onurlandırılması için yapılır.” şeklinde açıklar.^[5] Sonraki dönemde bazı kaynaklarda ise birisi tarafından yerine bırakılan kimse için نائب kelimesi (çoğulu nüvvâb), fiil olarak da استناب fiili kullanıldığı görülmektedir. استخلف

[1] Casim Avcı, “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/311.

[2] Emeviler döneminde güçlü valiler kendilerinden sonra gelmesini istedikleri kişiyi istihlaf eder ve bunu halifenin onayına sunardı. bkz. Hakan Temir, *Emevilerde Valilik*, Kahramanmaraş: Samer, 2019, 86.

[3] el-A’raf 7/142.

[4] Ebü’l-Fadl muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensâri er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 9/83.

[5] Rağıb İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 356.

ve استتاب fiilleri aynı zamanda atama yapma, görevlendirme manasında kullanılmıştır. Bu da bazı durumlarda görev verilen kişinin vekil olarak mı atandığı yoksa asıl olarak mı atandığı konusunda şüphe uyandırabilmektedir. Nâib bırakmak için يقوم على عمله, على gibi bazı ifadeler de kaynaklarımızda kullanılmıştır.

Nâib ve vekil kelimeleri eş anlamlı kelimeler olsa da vekil kelimesi daha umumi olup genelde hukuki işler için kullanılmaktadır. Nâib kelimesi ise daha çok devlet görevlilerinin özellikle yöneticilerin vekilleri için kullanılagelmiştir ve daha hususidir. Bundan dolayı başlıkta ve içerikte nâib kelimesinin kullanmayı uygun gördük. Bununla beraber çalışmamızda bu iki kelimeyi birbirinin yerine kullandık. Bir karışıklığa sebebiyet vermemek için ilk dönem kaynaklarında geçen “halife” kelimesini bu anlamda kullanmamayı tercih ettik.

Konu ve Amaç

Nâiblik veya niyâbet bir kişi yerinde bulunmadığı zaman, o kişi gelinceye kadar onun yerine görevleriyle ilgilenme durumudur ve nâib bırakma tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Biz bu çalışmamızda İslâm tarihinde devlet başkanının ve diğer yönetici konumunda bulunan kişilerin yerine bıraktığı nâibleri, Hulefâ-yi Râşidîn dönemini odak noktası olarak incelemeye çalışacağız. Hz. Peygamber dönemini incelemeden Hulefâ-yi Râşidîn döneminden başlamanın sebebi ise daha önce bu konunun çalışılmış olmasıdır.^[6] Hz. *Ebû Bekir Dönemi Devlet Bürokrasi*’si isimli bir çalışmada bu dönemdeki halife ve komutan vekillerinden bahsedilmiştir.^[7] *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde “Nâib” maddesi de İslâm tarihinde nâiblikle ilgili alakalı önemli bilgiler sunmaktadır.^[8]

[6] Hilal Şengül, *Hz. Peygamber’in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

[7] Kenan Eceoglu, *Hz. Ebû Bekir Dönemi Devlet Bürokrasisi* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019), 89-94; 259-262.

[8] Avcı, “Nâib”, 32/311-312.

Hız. Peygamber'in vefatının ardından Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle başlayan, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'nin hilafetiyle devam edip, Hız. Ali'nin vefatıyla sona eren dönem Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bazı âlimler, Hız. Hasan'ı, babasından hilafeti devralıp Muâviye b. Ebû Süfyan'a devredene kadar geçen süre için Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi saymışlardır. Ancak genel olarak Hulefâ-yi Râşidîn dönemi dört kişiyle sınırlı tutulmaktadır.^[9] Biz bu çalışmamıza Hulefâ-yi Râşidîn dönemine Hız. Hasan'ın kısa halifelik dönemini de ekleyerek bu dönemdeki nâibler hakkında da bilgi vermeye çalışacağız.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Hız. Peygamber'in bırakmış olduğu devlet daha da gelişip büyümüş ve sistemli hale getirilmiştir. Hız. Peygamber döneminde ihdas edilmiş görevler geliştirilmiş, ihtiyaca binaen yeni görevler ortaya koyularak devlet daha sistemli hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Nâiblik yeni ortaya çıkarılmış bir görev değildi, nâiblik/vekillik önceki birçok devlet ve medeniyette bulunmaktaydı. Örneğin Kur'ân- Kerim'de Hız. Musa'nın, kardeşi Hız. Harun'u Tur Dağı'na giderken vekil bırakması geçmektedir. Hız. Harun'un bu görevi sırasında Yahudiler doğru yoldan sapıp buzağı heykeline tapmaya başlamışlardı, bundan dolayı Hız. Musa kardeşi Hız. Harun'a sert tepki göstermişti.^[10] Çin ve Uzak Doğu tarihinde,^[11] Orta Asya'da,^[12] Bizans ve Sâsânî'de ve diğer birçok devlette nâibliğe rastlanmaktadır.^[13] Arabistan coğrafyası için Hız. Musa zamanında

[9] Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324-325.

[10] el-Araf, 7/142-154; Tâhâ, 20/92-94;

[11] Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 35, 98, 101, 178, 231; Wolfram Eberhard, *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 60.

[12] Hazarlarda "bek" hükümdar, hakan nâibi manasına geliyordu. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 104. Ayrıca bkz. İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 45.

[13] Meçhul Müellif, *Nihâyetü'l-Ereb Fi Ahbâri'l-Fars ve'l-Arab* (Tahran: Mecmau'l-Âsâr, 1417), 182, 263, 357; İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali Ebû'l-Kerim Muhammed b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417), 2/346.

Yemen’de vekil bırakılan bir kişiden,^[14] ayrıca Ebrehe’nin oğlunu vekil bırakmasından bahsedilmektedir.^[15]

Hız. Peygamber, ordusunun başında sefere çıkarken, kaza umresi ve Veda Haccı için yola çıktığında Medine’de yerine vekiller bırakmıştır.^[16] Bu vekillerin başlıca görevi namaz kıldırmak ve şehrin güvenliğini sağlamaktır,^[17] ancak Hz. Ali’yi Tebûk Seferi’ne giderken ehli beyt ile ilgilenmek gibi hususi bir görevle vekil bırakmıştır.^[18] Bu dönemde Hz. Peygamber dışında bazı isimlerin de vekil bıraktıklarını görmekteyiz. Meselâ Hz. Ali Yemen’den dönerken hızlı olabilmek için yerine birisini vekil bırakmıştır,^[19] Bahreyn valisi Alâ b. Hadramî de Münzir b. Sâvâ’yı vekil bırakarak Hz. Peygamber’in yanına gelmiştir.^[20]

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve İlhanlılar’da da nâiblerin varlığı bilinmektedir. Sonraki dönemlerde sadece halife, vali veya komutan değil; kadı, müderris ve bazen imamlarda da nâib bırakma olayları rivayet edilmektedir.^[21]

Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmamız iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hulefâ-yi Râşidîn döneminde nâiblerin çeşitleri, nâiblerde bulunması gereken özellikler, nâiblerin görev ve

[14] Neşvân b. Saïd el-Yemenî Neşvân el-Himyârî, *Hulâsatu’s-Siyerî’l-Câmiati li Acâibi Ahbâri’l-Mülûki’t-Tabâbia*, thk. Ali b. İsmail el-Müeyyed, İsmail b. Ahmed el-Cirâfî (Beyrut: Dâru’l-Avde, 1978), 65.

[15] Neşvân el-Himyârî, *Hulâsa*, 71; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam el-Himyârî İbn Hişam, *et-Ticân fî Mulûki Himyar* (San’a: Merkezü’d-Dirâsâti ve’l-Ebhâsi’l-Yemeniyye, 1347), 420.

[16] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî Vakıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dâru’l-İlmî, 1409), 1/7-8, 196.

[17] Hilal Şengül, *Hız. Peygamber’in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri*, 54.

[18] Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam el-Himyârî İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Mektebetü’l-Mustafa el-Bâbi’l-Halebî, 1375), 2/519.

[19] İbn Hişam, *es-Sire*, 2/603.

[20] Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410), 4/266.

[21] Bk. Avcı, “Nâib”, 32/311-312.

sorumlulukları, seçiminde etkili olan unsurlar ve denetlenmesi konuları incelenmiştir. Bu konular, niyâbet ile ilgili bilgi aktaran rivayetlerin ve nâiblerin incelenmesi ile elde edilmiştir. İkinci bölümde ise bu dönemde nâib bırakılan isimlere ve olaylara yer verilmiştir. Nâiblerden bahsederken önemine binaen birçoğunun kısa biyografisine ve nâib bırakıldıktan önceki ve sonraki bazı devlet görevlerine değinilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber detay vermeye gerek duyulmadığı için biyografisi ve görevleri söylenmeden sadece nâib bırakılma olayına değinilen isimler de bulunmaktadır. Hicri tarihleri miladi tarihlere çevirirken de Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzu* kullanılmıştır.

Araştırmamızda kullandığımız başlıca kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Genel Tarih Eserleri

Nâiblikle ilgili hususlarda olayların zamanı ve mekânını tespit etmek için kullanılan başlıca kaynaklar genel tarih kitaplarıdır. Bunların başında da Halife b. Hayyât'ın (öl. 240/854-55) *Târîh*'i ve Taberî'nin (öl. 310/923) *Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*'u, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh* ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserleri gelmektedir.

Halife b. Hayyât'ın *Târîh*'i diğer eserlere göre Hulefâ-yi Râşidîn dönemi hakkında kısa bilgiler vermesine rağmen nâibler hakkında sonraki eserlerde görmediğimiz bilgiler nakletmektedir. Taberî'nin *Târîh*'i Hulefâ-yi Râşidîn dönemi hakkında geniş bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Yaşanan olaylar hakkındaki tüm rivayetleri aktarmaya çalışması ise rivayetler arasındaki farklı bilgileri ortaya koymaktadır. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'i 302/915 yılına kadar vuku bulan olayları Taberî'nin eserinden iktibasla almış olmakla birlikte eksikleri giderme, tashih gibi bazı müdahaleleri de olmuştur,^[22] bundan dolayı daha özet ve doğru bilgiler sunmaktadır. İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'si sonraki dönemde kaleme

[22] Yusuf Büyükyılmaz, *İbnü'l-Esîr: Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2023), 52.

alınmış olmasına rağmen farklı bilgiler sunması ve rivayetleri değerlendirmesi açısından kıymetlidir. Ayrıca bu tür kitaplardan biyografi açısından ve nâib bırakılan kişilerin yerine getirdikleri görevler kapsamında da yararlanılmıştır.

2. Fütûhât Eserleri

Yaşanmış olayların zaman ve mekânını tespit için kullanılan bir diğer kaynak türü Fütûhât eserleridir. Fütûhat eserleri özel bir bölgenin fethi için kaleme alınmasından dolayı daha detay bilgiler zikretmektedir, bundan dolayı bazı genel tarih eserlerinde geçmeyen rivayetleri burada bulmayı mümkün kılmıştır. Özellikle komutan nâiblerinin tespiti için fütuhât eserlerinden istifade edilmiştir. Vakıdî'nin (öl. 207/823) *Fütûhu's-Şâm*'ı, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Irak ve Suriye cephesinde; İbn Abdülhakem'in (öl. 257/870) *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*'i, Mısır ve çevresinde; Belâzürî'nin (öl. 279/892-93) *Fütûhü'l-Büldân*'ı fethedilen farklı coğrafyalardaki nâiblik ve özellikle komutan nâibliği ile alakalı diğer kaynaklarda geçmeyen bilgiler naklederler.

3. Biyografi Eserleri

Nâiblerin biyografileri ve görevlerini tespit açısından yararlanan bir diğer kaynak türü biyografi kitaplarıdır. Bu tür eserlerden çoğunlukla İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakât*, Belâzürî'nin (öl. 279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf*, İbn Abdilber'in (öl. 463/1071) *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *Üs-dü'l-gâbe*, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Biyografi kitapları, nâiblikle ilgili diğer tarih eserlerine yansımayan bilgiler ihtiva etmektedirler.

4. Araştırmalar

Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dair yapılan araştırmalardan da dönem hakkında bilgi edinmek, memurların görevlerini tespit etmek, idari yapı hakkında bilgi sahibi olmak için yararlanılmıştır.

Bu eserlerin başında Ünal Kılıç'ın *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* eseri gelmektedir. Eser, valiler hakkında kaleme alınmış olmasına rağmen dönemin idari yapısı hakkındaki tespitleri önemlidir. Valilerin yerine bıraktıkları vekiller konusunda denetlendiğine dair kısa bir bölüm bulunmaktadır. Ahmet Güzel'in *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdârî Yapı* adlı eseri dönem idaresi hakkında teorik ve pratik bilgiler sunmaktadır.

Vekil bırakma konusunda Hilal Şengül'ün *Hiz. Peygamber'in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri* isimli yüksek lisans tezi, Hiz. Peygamber'in yerine bıraktığı vekiller, bu vekillerin özellikleri ve görevleri bağlamında kaleme alınmıştır. Kenan Eceoğlu'nun *Hiz. Ebû Bekir Dönemi Devlet Bürokrasi'si* isimli çalışmasında bu dönemdeki halife ve komutan vekillerinden bahsedilmiş nâiblik bir kurum olarak ele alınmamıştır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Nâib" maddesi, İslam tarihinde nâiblikle ilgili önemli bilgiler içermekle birlikte ansiklopedi maddesi olması dolayısıyla özet bilgiler aktarmaktadır.

Bunlar dışında Mâverdî'nin (öl. 450/1058) *el-Ahkâmü's-sultâniyye'si* ve *Siyaset Sanatı* adı ile çevrilen *Kitâbü nasîhati'l-mulûk*'undan yönetim hususunda ayrıca Kettânî'nin (1886-1962) *et-Terâtîbu'l-idâriyye* isimli eserinden sahâbîlerin Hiz. Peygamber döneminde icra ettiği görevler konusunda yararlanılmıştır.

